

Анатолій Шевченко,
доктор юридичних наук, професор,
заслужений юрист України,
завідувач кафедри теорії держави і права
Університету Державної фіскальної служби
України

Сучасне кримінологічне дослідження*

Призначенням держави, згідно зі ст. 3 Конституції України 1996 р., є всебічне забезпечення прав і свобод людини, захист її життя і здоров'я, честі, гідності й недоторканності як найвищих соціальних цінностей. Забезпечення прав і свобод людини обумовлює необхідність належного виконання державою правоохоронної функції. Цілеспрямований соціальний контроль за злочинністю держава здійснює завдяки дії кримінального законодавства; застосування норм кримінального кодексу, а також забезпечує засобами спеціально-кримінологічного попередження. При цьому, застосування кримінально-правових норм має завжди бути законним, справедливим, динамічним. Водночас, злочинність, як самокерована система, чинить потужний опір правоохоронним органам, що становить загрозу не лише соціальному порядку, а й правовим підвалинам суспільства. Недооцінка криміногенної ролі самої злочинності, властивості її до самодетермінації і зворотно-

го впливу на суспільство призвела до ослаблення державного контролю за криміногенними процесами в суспільстві і розширеного відтворення злочинності. Проте зростання рівня злочинності в Україні впродовж 1990-х років не перевищувало темпів, що мали місце протягом останніх шести років перебування України у складі СРСР. Тому численні заяви про масштабне зростання злочинності в Україні після відновлення Української державності є безпідставними. З іншого боку, корумпованість владних структур, злочинні дії представників влади суттєво уповільнюють темпи економічних перетворень. Корупція урядовців безпосередньо сприяє погіршенню криміногенної ситуації в країні. Цей процес створює умови, коли зрощеність владних структур із кримінальним світом набуває форм, що можуть переродитися на загрозу національній безпеці держави. Це було яскраво продемонстровано у роки правління В. Януковича, чий дії сприяли російській вій-

* *Саблук С. А.* Кримінально-правова протидія злочинності в Україні у 1922-1960 рр./ С. А. Саблук. – Черкаси, 2016. – 414 с.

ськовій агресії і можуть розглядатися як одна із причин порушення територіальної цілісності Української держави. Тому дослідження процесу організації протидії злочинності впродовж 1922-1960 рр. є достатньо актуальним з погляду сьогодення рівня криміногенності в Україні. Проте тривалий час дані, які могли б характеризувати кількісні та якісні показники злочинності у період перебування України у складі СРСР, залишалися недоступними науковцям. Успішна спроба висвітлення та аналізу таких даних у контексті дослідження кримінально-правової протидії злочинності в Україні впродовж 1922-1960 рр. належить С.А.Саблуку, який завдяки копійчкій роботі з архівними документами, зміг комплексно проаналізувати цей процес у рецензованій монографії.

Історія України, у тому числі й новітня, створила достатньо чинників криміналізації населення. Мова йде про колективізацію, голодомори, ГУЛАГ, депортації, свавілья партноменклатури, численні помилки під час реформування економіки та ін. Кримінальне законодавство і практика його виконання одночасно з правозахисною функцією забезпечило й криміногенні наслідки, мінімізація яких й має бути забезпечена державними органами. У дослідженні С. А. Саблука простежується думка про те, що усунення правоохоронних органів від оперативної роботи, забезпечення ними певних показників завдяки фізичному насильству над підозрюваними неодмінно призводить до загального зменшення ефективності дій правоохоронців. Дослідник справедливо зробив висновок про те, що рівень аналітичних суджень, комунікабельності, практики вивчення осіб для подальшої вербовки тривалий час залишався недостатнім для успішної роботи значної частини правників правоохоронних органів. Широке використання вербовки для отримання інформації про настрої різних груп населення з метою одержання компрометуючих ма-

теріалів для подальшої репресивної діяльності виявилось недостатнім для виявлення та ліквідації мережі резидентури противника на початку Другої світової війни та «викорінення» кримінальної злочинності шляхом «потужного удару» в ході проведення спецоперацій. Недостатній рівень фахової підготовки частини оперативників проявився на початку протистояння із Німеччиною та її сателітами, коли відсутність взаємодії між підрозділами або оперативними групами, непродуманість етапів здійснення операцій (в тому числі й визначення директрис та незабезпечення перекриття шляхів відходу противника), а також відносно низький рівень операцій під прикриттям ставали причинами невдач оперативних дій правоохоронців. С. А. Саблук підкреслював, що саме в роки Другої світової війни звичка до застосування насильницьких дій, яка формулася радянськими органами протягом всього попереднього періоду існування СРСР (і особливо у роки репресій), набула наймасштабнішого поширення і становила загрозу для нормалізації життя після завершення бойових дій. Практика безпідставних арештів, притягнення до кримінальної відповідальності, насильства над односельцями з боку керівних працівників різного рангу справляла негативний вплив на організацію протидії злочинності навіть в умовах певної лібералізації законодавства.

Аналіз наявних матеріалів дозволив автору стверджувати, що впродовж досліджуваного періоду найбільш криміналізованим регіоном України залишався Донбас. Дослідник доводить, що зосередження на новобудовах великої кількості в'язнів та осіб, які відбули покарання, сприяло формуванню стійкої кримінальної субкультури. При цьому, її стійкість забезпечувалася, серед іншого, й тим, що саме у злочинному світі покарання за дії, які виходили за межі встановлених правил поведінки, ставало невідворотнім. Це, зокрема, виявилось у ході так званих «сучих

воєн», які набули поширення після завершення Другої світової війни. Хоча під час них нерідко траплялося, що саме інтереси певних злочинних кланів виступали першочерговим мотивом призначення покарання і визначення винних. Але кара за порушення визначених у злочинному світі правил поведінки, як свідчать результати наукових пошуків С. А. Саблука, дещо відрізнялася залежно від сформованої у конкретних місцях позбавлення волі тюремної субкультури і перетворилася на один із елементів соціалізації для тих, хто забезпечував визначення і втілення у життя покарань.

Автор монографії переконливо довів, що злочинний світ Донбасу характеризувався масштабністю застосування насильства та залученням неповнолітніх і молоді до злочинних дій. Крім того, саме на території регіону відзначалися злочинні угруповання, які займалися розкраданням державної власності у особливо великих розмірах, оскільки зосередження потужних промислових підприємств та великої кількості населення розширювало поле для економічних злочинів. На користь такого твердження, на думку автора рецензованої монографії, виступають матеріали «секретних папок» ЦК КПУ, де неодноразово констатувався незадовільний стан оперативної обстановки на території Донецької за Ворошиловградської (нині Луганської) областей. Аналіз доступних матеріалів керівних працівників правоохоронних органів та матеріалів карних справ дозволив йому стверджувати, що поширенню проявів злочинної поведінки на території східноукраїнських областей сприяв відносно низький рівень релігійності місцевого населення. Це дозволило прийти до висновку, що порівняно із населенням Західної України, насильство на побутовому рівні було більш розповсюдженим саме на території Сходу республіки. До речі, цей висновок підтверджується й новітніми даними. В умовах російсько-української війни

на Донбасі саме цей регіон став зосередженням кримінальних угруповань, які в рамках боротьби за владу, а також на замовлення російських покровителів, вдалися до взаємного фізичного знищення, мародерства, пограбування місцевих жителів, руйнування інфраструктури регіону.

С. А. Саблуком доведено, що зосередження кримінальних злочинців на території Донбасу, в тому числі й за участі, осіб, які відбули покарання або уникнули цього шляхом участі у масштабному промисловому будівництві, сприяло деформації соціальних відносин у регіоні на основі патронклієнтизму, а також сприяло поширенню злочинної поведінки (особливо хуліганства) як одного із засобів соціалізації.

У рецензованій монографії справедливо наголошується на негативних наслідках прізонізації населення України. Автор довів, що судово-прокурорські органи тривалий час були орієнтовані саме на прізонізацію населення і виступали одним із засобів втілення у життя репресивної політики в умовах надмірної етатизації радянського суспільства. Позитивної оцінки також заслуговує висновок, що характер організації протидії злочинності впродовж 1922 – 1960 рр. визначався уявленням про цілі та завдання економічної діяльності та зміцнення панівного становища вищого партійного керівництва. Інтереси та потреби громадян у сфері протидії злочинності, попри численні декларативні заяви партійного керівництва, залишалися другорядними порівняно із інтересами правлячої верхівки.

Позитивними моментами дослідження С. А. Саблука є те, що у ньому на основі введення у науковий обіг значного масиву даних про кількість та характер скоєних злочинів на території України, які раніше були засекреченими, а також відомостей про форми та методи організації кримінально-правового контролю злочинності. Вперше здійснено комплексний аналіз кримінально-

правового контролю злочинності на теренах республіки та визначено ефективність конкретних заходів у цій сфері. Визначено вікові особливості участі у злочинній діяльності та специфіку втягнення рецидивістами у неї молодих людей. На основі вивчення різнопланових даних про злочинне середовище у республіці уточнено регіональні особливості кримінальної субкультури на території України та, на основі використання культурологічного методу, виокремлено специфіку злочинних проявів у різних регіонах України залежно від рівня їхнього економічного розвитку, а також особливостей господарського механізму.

Подекуди автор книги захоплюється ілюстративністю, але це, вірогідно,

дно, засіб підтвердження власних суджень та прагнення продемонструвати окремі результати тривалої роботи у архівних установах, де кожен факт або ж інформацію про характер організації протидії поширенню злочинності доводилося шукати буквально «по крихтах». Критики також заслуговує відсутність компаративного аналізу процесу організації кримінально-правової протидії злочинності у окремі періоди радянської дійсності та рекомендації щодо вдосконалення роботи правоохоронних органів та спецслужб у цьому напрямку. Але, загалом, рецензована монографія заслуговує позитивної оцінки.